

KLEUREN BUITEN DE LIJNTJES

ONDERZOEK
CULTUUREDUCTIE IN
HET GESPECIALISEERD ONDERWIJS

INLEIDING

Hoe draagt cultuureducatie bij aan de brede ontwikkeling van kinderen en jongeren in het gespecialiseerd onderwijs? Waaraan zie je dat? En hoe reageert deze doelgroep, van wie vaak wordt gezegd dat ze behoefte hebben aan regelmaat, op het doorbreken van vaste structuren, wat kunst en cultuur bij uitstek doen?

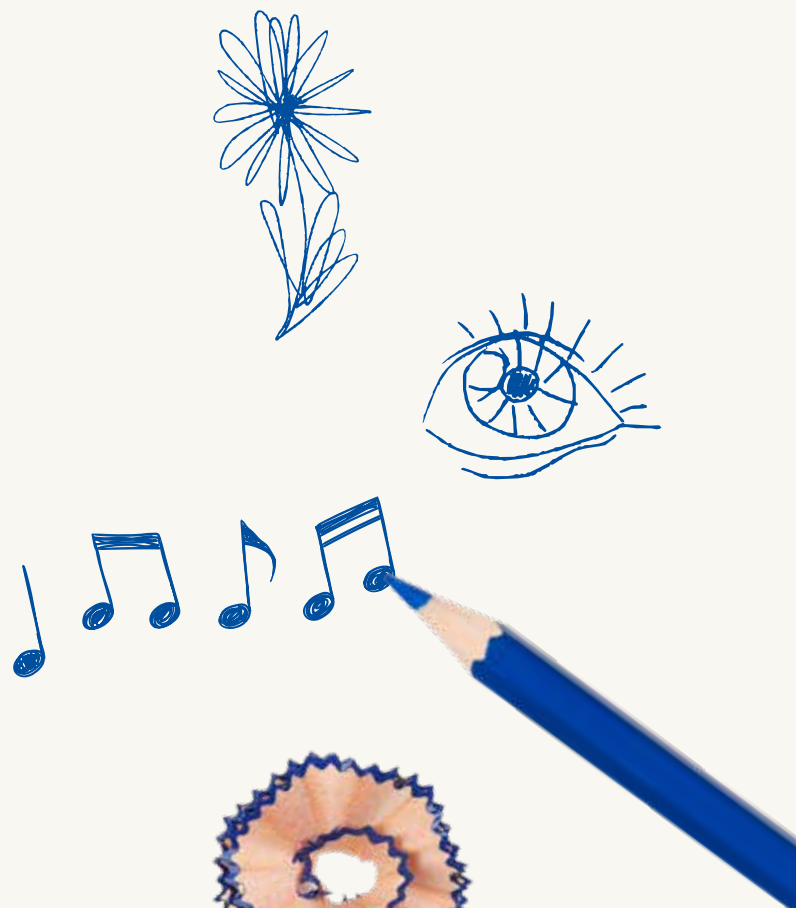
In opdracht van De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost gingen wij, als onderzoeksteam onder leiding van Titia Lefers, op zoek naar antwoorden op deze vragen.

Bij De Onderwijsspecialisten zijn ze ervan overtuigd dat kunst- en cultuureducatie een belangrijk onderdeel is van hun onderwijs. Met dit onderzoek willen ze meer te weten komen over waarom dat zo is, en welke resultaten het precies oplevert. Samenwerkingspartner Cultuur Oost draagt graag bij aan dit onderzoek, en wil de inzichten gebruiken om het programma Cultuureducatie met Kwaliteit verder te versterken en zowel het onderwijs als het culturele veld nog gericht te ondersteunen.

ONDERZOEKSDOEL EN -AANPAK

Om de meerwaarde van cultuureducatie te onderzoeken kijken we breder dan alleen naar de lessen in kunst en cultuur zelf. We plaatsen cultuureducatie in de context van de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs, wat direct raakt aan de pedagogische opdracht van de school. Het onderzoeksdoel is daarom: inzicht verwerven in de bijdrage van cultuureducatie aan het realiseren van de persoonlijke en cognitieve ontwikkeling van de leerling in het gespecialiseerd onderwijs.

Hiervoor analyseerden we eerst hoe kunst- en cultuureducatie naar voren komt in de schoolplannen van de scholen van De Onderwijsspecialisten: wat willen de scholen volgens hun beleid met cultuuronderwijs bereiken? Daarna onderzochten we hoe scholen dit in praktijk brengen en of cultuureducatie inderdaad bijdraagt aan de doelen uit de schoolplannen. Daarvoor interviewden we directeuren, cultuurcoördinatoren, leraren en cultuurprofessionals uit verschillende geledingen – speciaal onderwijs (so) en voortgezet speciaal onderwijs (vso), leerlingen binnen de cluster 3 en 4 scholen – en observeerden we een aantal lessen op verschillende scholen.

CULTUUREDUCATIEBELEID

SCHOOLPLANNEN BINNEN DE ONDERWIJSSPECIALISTEN

De pedagogische opdracht van een school is het voorbereiden van kinderen en jongeren op een leven als actieve en verantwoordelijke burgers in de maatschappij. Om aan die opdracht te werken, streven de scholen van De Onderwijsspecialisten, volgens het koersplan van de stichting, naar een dynamisch schoolsysteem met een holistische inslag: een leerecosysteem, waarin de leerling zich kan ontwikkelen in een omgeving waarin alles elkaar raakt en versterkt.

De individuele scholen onderschrijven deze visie, en benadrukken dat cultuureducatie daar deel van uitmaakt. Iedere school van De Onderwijsspecialisten beschrijft in een eigen schoolplan hoe de school werkt aan de brede ontwikkeling van leerlingen en legt daarbij bepaalde accenten.

In onze analyse onderzochten we welke ontwikkeldoelen de scholen in hun plannen noemen, en rangschikten we de meest genoemde ontwikkeldoelen per schoolniveau en -type: basisonderwijs, voortgezet onderwijs, en leerlingen binnen de clusters 3 en 4.

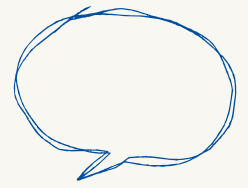
Uit onze analyse blijkt dat de scholen actief streven naar een grote dynamiek in de brede ontwikkeling van leerlingen. Bovendien zagen we dat scholen, hoewel zij in hun schoolplannen het belang van kunst en cultuur benadrukken, cultuureducatie niet planmatig koppelen aan de ontwikkeldoelen op het gebied van kennis en vaardigheden, persoonsontwikkeling en/of de relatie met de buitenwereld. Kunst en cultuur lijken hiervan los te staan.

CULTUUREDUCATIE-UITVOERING

DE PRAKTIJK BINNEN

DE ONDERWIJSSPECIALISTEN

Aansluitend op de analyse van de schoolplannen, onderzochten we hoe het beleid zich vertaalt naar de uitvoering van cultuureducatie in de scholen en welke resultaten dit oplevert in relatie tot de schooldoelen. Op basis van onze interviews en lesobservaties trekken we de volgende conclusies.

Cultuureducatie heeft een duidelijk positief effect op leerlingen

De onderwijsprofessionals vinden allemaal dat cultuureducatie een belangrijke factor is in de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Ze zien het als een waardevol middel om leerlingen relevante competenties en vaardigheden aan te leren. De scholen van De Onderwijsspecialisten focussen steeds nadrukkelijker op het aanleren van brede competenties (een combinatie van vaardigheden, gedrag en persoonlijke eigenschappen). Deze competenties zijn voor de leerlingen essentieel om zich in de maatschappij te redden. Cultuureducatie draagt daar, volgens de respondenten in dit onderzoek, in grote mate aan bij.

Cultuureducatie sluit goed aan bij de visie van De Onderwijsspecialisten op gespecialiseerd onderwijs

Cultuureducatie past uitstekend binnen de dynamische leeromgeving die de scholen binnen De Onderwijsspecialisten nastreven. Vooral door cultuureducatie vakoverstijgend in te zetten raakt het verschillende ontwikkeldomeinen, thema's en leergebieden.

Tussen het so en het vso bestaan verschillen op het gebied van cultuureducatie

Met name in het so voelen leraren zich onzeker om de les 'los te laten', omdat dit ten koste zou gaan van het gevoel van veiligheid van de leerlingen. Zij zouden een vrije aanpak niet aankunnen of gefrustreerd raken door te veel prikkels of een gebrek aan inspiratie. In het vso willen leraren juist bewust werken aan de zelfredzaamheid van de leerlingen en durft men vertrouwde structuren wel om te gooien. Zij moedigen leerlingen aan om meer zelfstandigheid en eigenaarschap te ontwikkelen.

Externe cultuurprofessionals verhogen het niveau van kunst- en cultuonderwijs

Leraren uit het gespecialiseerd onderwijs waarderen hun artistieke, ondernemingszin en hun out of the box-benadering. Daarmee vullen zij de kwaliteiten van de (vak)docenten goed aan. Wel is nauwe afstemming tussen de (vak)docent en de cultuurprofessional nodig, over de lesdoelen en de competenties die de les moet aanraken. Beide groepen hebben behoefte aan meer professionalisering of deskundigheid. Leraren kunnen daardoor bepaalde lessen op termijn zelf geven. De externe professionals zoeken bijvoorbeeld meer didactische en pedagogische vaardigheden om beter aan te sluiten bij de doelgroep.

Scholen missen de samenwerking met naschoolse culturele activiteiten

De scholen vinden het belangrijk dat leerlingen zich ook na schooltijd kunnen ontspannen of uitleven via kunst en cultuur. Toch is het voor scholen lastig om mee te werken aan naschoolse culturele activiteiten. Dat heeft onder andere te maken met logistiek: leerlingen wonen niet altijd in de directe omgeving van de school en zijn gebonden aan vervoer na schooltijd. Daarnaast werken de onderzochte scholen relatief weinig samen met andere scholen, naschoolse opvang of wijkorganisaties. Deelnemers aan dit onderzoek ervaren dit als een gemis.

De randvoorwaarden voor cultuureducatie zijn in het algemeen goed geregeld

Wat betreft randvoorwaarden valt op dat de scholen van De Onderwijsspecialisten in het algemeen goed zijn voorzien in middelen en materialen. Vrijwel overal staat cultuureducatie op het schoolrooster en is er tijd voor ingeruimd, hoewel in het so tijdgebrek toch vaak een probleem is, meer dan in het vso. De meeste scholen hebben voldoende financiën om materialen aan te schaffen of culturele activiteiten in te kopen. En de meeste scholen hebben een cultuurcoördinator in huis. De expertise van de leraar op het gebied van cultuureducatie is wel wisselend. Ook hier geldt: dit speelt meer in het so dan in het vso.

CONCLUSIE EN VERVOLG

De onderwijsprofessionals in dit onderzoek benadrukken het belang van cultuureducatie voor de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Het draagt bij aan de vorming van de leerlingen als persoon. En biedt veel handvatten om de leerlingen relevante competenties, vaardigheden en gedrag mee te geven.

Kijkend naar de toekomst, zouden respondenten willen dat cultuureducatie minder vrijblijvend wordt, en altijd gericht op leerdoelen. Verder willen ze een diverser cultuuraanbod en zouden scholen graag structureel een vakdocent kunst en cultuur – met name muziek – willen aantrekken. Ten slotte leeft de behoefte aan meer kennisuitwisseling en samenwerking tussen scholen.

Om het langetermijneffect van cultuureducatie op leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs verder te onderzoeken, is een longitudinale studie nodig: interviews en lesobservaties leveren daarvoor niet de gewenste data. In dit onderzoek waren het vooral de leraren, die de leerlingen langer volgen, die de langetermijneffecten van cultuureducatie waar hadden genomen en benoemden. Ook de mate waarin cultuureducatie bijdraagt aan de vorming van leerlingen zou in nieuw onderzoek verder kunnen worden uitgediept.

AANBEVELINGEN

Op basis van de conclusies uit dit onderzoek komen we tot een aantal aanbevelingen voor De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost. Deze aanbevelingen zijn erop gericht de invulling van cultuureducatie in de scholen verder te versterken, aanvullend op de keuzes die zowel op bestuursniveau als binnen de scholen al zijn gemaakt.

AANBEVELINGEN VOOR CULTUUREDUCATIE OP SCHOOL

1 **Benut de pedagogische opdracht van de school voor de versterking en verdieping van cultuureducatie**

Een van de conclusies in dit onderzoek is dat de scholen binnen De Onderwijsspecialisten hun beleid op het gebied van cultuureducatie voor een groot deel baseren op de pedagogische opdracht van de school en/of de leraar. Om meerdere redenen is de pedagogische opdracht van de school een mooie leidraad om niet alleen de brede ontwikkeling van leerlingen te kunnen ontwikkelen en volgen, maar ook om cultuureducatie daarin verder te integreren. Ten eerste kan de school zelf accenten leggen in de ontwikkeling van de leerling afhankelijk van wat deze nodig heeft en wat de school hierin kan bieden; maatwerk – een belangrijke randvoorwaarde voor veel scholen – blijft zo mogelijk. Ten tweede zorgt de pedagogische opdracht als uitgangspunt voor de inrichting van cultuureducatie ervoor dat de school een beroep doet op de drijfveren van de leraren, waardoor meer draagvlak voor kunst en cultuur zal ontstaan.

2 **Richt visieontwikkeling meer op de ontwikkeldoelen van de leerling**

Voor de ontwikkeling van schoolbeleid op het gebied van cultuureducatie is de vorming van een (schoolbrede) visie essentieel. Maar waar de focus doorgaans ligt op de ontwikkeling van een visie op cultuureducatie, zou juist een visie op de ontwikkeling van de leerling leidend moeten zijn. Met andere woorden: zorg voor een beschrijving van de beoogde ontwikkeldoelen, en stem hier de inhoud van cultuureducatie op af.

Deze aanpak leidt tot een grotere dynamiek in de school omdat het 'ontschottend' werkt: als de ontwikkeling van de leerling leidend is, dan leidt dit tot een bredere invalshoek en werkwijze als het gaat om het verbinden van vakken, leergebieden en thema's. Daarbij is het raadzaam de cultuurprofessional te betrekken. Die beschikt vaak over een onconventionele blik op hoe je deze verschillende ontwikkeldoelen en onderwerpen met elkaar kunt verbinden.

3 **Verbind leergebiedoverstijgende kerndoelen aan cultuureducatie**

De Onderwijsspecialisten verbinden steeds vaker cultuureducatie aan leerlingcompetenties. Wat daarbij kan helpen, is een koppeling van activiteiten aan leergebiedoverstijgende kerndoelen. In het so worden onder meer doelen gesteld op het gebied van het ontwikkelen van een positief zelfbeeld, sociaal gedrag, zintuiglijke en motorische ontwikkeling, en omgaan met media en technologische hulpmiddelen. In het vso gaat het om leergebiedoverstijgende doelen als leren leren, leren taken uitvoeren, en het leren functioneren in sociale situaties.

De leergebiedoverstijgende kerndoelen zijn uitgebreid beschreven. Het SLO heeft bijvoorbeeld een tienstappenplan ontwikkeld om deze leergebiedoverstijgende kerndoelen te integreren in het onderwijs. Deze kunnen ter inspiratie dienen om de invulling van cultuureducatie, in relatie tot de ontwikkeling van leerlingcompetenties, meer body te geven.

4 **Blijf bouwen aan een doorgaande leerlijn so naar vso – de basis ligt er al!**

In het convenant voor de periode 2024-2028, investeren partners De Onderwijsspecialisten, cultuurpunten en Cultuur Oost in de borging van kunst- en cultuureducatie in het curriculum. Een van de ambities uit dit convenant is de realisatie van een doorlopende leerlijn van het so naar het vso. De contouren van een dergelijke leerlijn liggen er al (alleen niet overal in gelijke mate).

In het so:

- wordt de basis gelegd. Cultuureducatie is erop gericht dat leerlingen kennismaken met een breed aanbod kunst en cultuur, plezier krijgen in de uitvoering ervan en laagdrempelige, praktische vakvaardigheden aanleren die door de leerjaren heen opgebouwd kunnen worden (aan de hand van de ontwikkeldoelen kunstvakken, zoals bijvoorbeeld beschreven in de TULE-leerlijnen). Denk hierbij aan eenvoudige (motorische) handelingen zoals knippen, in een ritme kunnen bewegen of melodieën herkennen.
- is de leraar 'basisvaardig' en beschikt die over globale kunstvakvaardigheden (al dan niet in uitwisseling met collega's). Leraren zetten kleine stappen in het opdoen van kennis van cultuureducatie, bijvoorbeeld aan de hand van de kerndoelen, inhoudsdoelen TULE, en/of leergebiedoverstijgende kerndoelen. Daar waar nodig en gewenst kunnen cultuurprofessionals zorgen voor extra verdieping in de activiteiten, of voor scholing van leraren.
- is de cultuurcoördinator de aanjager en inspirator. De cultuurcoördinator zorgt dat cultuureducatie op de agenda staat, inspireert het schoolteam, houdt zicht op de uitvoering, stelt cultuurprogramma's samen, werkt samen met leraren en eventueel cultuurprofessionals aan verbinding van kunst en cultuur met andere vakken en thema's.

In het vso:

- wordt de lijn doorgetrokken en verder uitgebouwd, kunstvakgericht en op het gebied van leerlingcompetenties. Scholen zetten in op specifieke leerlingcompetenties en handelingsstrategieën, bijvoorbeeld zelfstandig werken, doorzettingsvermogen, leren werken in een niet-prikkelarme omgeving, uit de comfortzone stappen, grenzen verleggen, het stimuleren van creativiteit in denken en oplossingsgerichtheid, eigenaarschap bij de leerling ontwikkelen. Ook hier kan de cultuurprofessional voor een verdieppingslag zorgen.
- Dit is alleen mogelijk als scholen tegelijkertijd inzetten op de verdere ontwikkeling van vakvaardigheden bij de leerlingen, waarvoor de basis – als het goed is – is gelegd in het so.
- heeft de leraar (mentor) niet direct een actieve rol in de uitvoering van cultuureducatie, maar wel in de observatie en individuele begeleiding van de leerlingen. Samen met de cultuurcoördinator of vakdocent/CKV-docent kunnen zij specifieke ontwikkeldoelen voor de individuele leerling benoemen en volgen.
- is de vakdocent/CKV-docent coach en procesbewaker. Deze leraar motiveert en inspireert de leerlingen, stelt met de leerling ontwikkeldoelen vast en probeert samen met de leerling de lat steeds een stukje hoger te leggen. Daarnaast volgt die samen met de leraar/klasmentor de ontwikkeling van de individuele leerlingen en stuurt eventueel op onderdelen bij. De cultuurcoördinator draagt zorg voor de benodigde condities en leerjaaroverstijgende culturele activiteiten, zet de grotere lijnen uit en onderhoudt de contacten met de externe cultuurprofessionals.

AANBEVELINGEN VOOR DE SAMENWERKING IN CULTUUREDUCATIE

1 Faciliteer bovenschoolse samenwerking en kennisuitwisseling

We constateerden in dit onderzoek dat scholen en cultuurcoördinatoren bovenschoolse samenwerking en de samenwerking met culturele partners belangrijk vinden, maar dat het vaak aan tijd ontbreekt. Om kunst- en cultuureducatie in de volle breedte op de scholen op een hoger niveau te brengen raden wij aan om deze samenwerking en uitwisseling op bovenschools niveau veel sterker te faciliteren.

2 Betrek het gespecialiseerd onderwijs meer in de convenantvorming op gemeentelijk niveau

Scholen hebben aangegeven dat zij het belangrijk vinden dat er voor hun leerlingen ook buiten schooltijd iets te doen moet zijn op het gebied van kunst en cultuur in hun eigen omgeving. De scholen zelf hebben hier weinig armslag voor: zij hebben geen tijd voor het organiseren van buitenschools aanbod of ze hebben te weinig contacten met het culturele veld, en leerlingen wonen soms te ver bij school vandaan. Ook nemen respondenten in dit onderzoek aan dat het voor leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs lastig kan zijn een leuke of zinvolle culturele vrijetijdsbesteding te vinden, omdat niet alle culturele organisaties goed toegerust zijn om deze kinderen en jongeren te begeleiden.

Cultuur Oost werkt onder andere via CMK aan lokale culturele convenanten van gemeenten, onderwijs en culturele organisaties. In deze convenanten zou meer ruimte gemaakt kunnen worden voor leerlingen van het gespecialiseerd onderwijs: de behoeften liggen bij hen vaak op een ander niveau en op een ander vlak dan bij leerlingen uit het regulier onderwijs. Juist om kansengelijkheid van deze kinderen en jongeren te vergroten zou dit in de convenantvorming een aandachtspunt kunnen zijn.

3 Blijf werken aan kennis over het gespecialiseerd onderwijs bij lokale cultuurpunten

De resultaten uit dit onderzoek bieden handvatten aan lokale cultuurpunten – die betrokken zijn bij de uitvoering van CMK in Gelderland – voor de samenwerking met het gespecialiseerd onderwijs. Ze geven inzicht in de specifieke vragen die spelen, wat een visie en werkwijze zoals die van De Onderwijsspecialisten kan opleveren en welke leerlingcompetenties cultuureducatie kan versterken. Wij raden cultuurpunten aan om de kennis over (cultuureducatie in) het gespecialiseerd onderwijs te (blijven) ontwikkelen. Zodat zij scholen in het gespecialiseerd onderwijs nog beter op maat kunnen ondersteunen. Bijvoorbeeld door cultureel aanbod te selecteren dat aansluit op de specifieke behoeften van deze scholen en leerlingen en door cultuurprofessionals passende scholing te bieden om deze leerlingen te kunnen begeleiden. Dit onderzoek en eventuele ondersteuning vanuit Cultuur Oost helpen daarbij.

COLOFON

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Stichting De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost, in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit.

Onderzoeksteam

Titia Lefers
Karin Putman
Elise Noordhoek
Irene Flapper

Klankbordgroep

Edwin van Meerkerk
hoogleraar Cultuureducatie Radboud Universiteit Nijmegen
Melissa Bremmer
lector Kunsteducatie Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
Marijke Smedema
vakleerkracht muziek en bovenschools cultuurcoördinator in het speciaal onderwijs
Satu Anttila-Vos
directeur De Fonkel voor speciaal onderwijs
Els van de Groep
adviseur speciaal onderwijs Cultura Ede
Sarah Mensink
adviseur kunst en cultuur stichting De Onderwijsspecialisten
Joke Veenstra-Rutjes
adviseur gespecialiseerd onderwijs Cultuur Oost

www.cultuuroost.nl
www.deonderwijsspecialisten.nl

DE
ONDERWIJS
SPECIALISTEN

cultuur
oost